

Jože Mlinarič

POSEST VETRINJSKEGA SAMOSTANA NA KRANJSKEM (OD LETA 1147 DO XVII. STOLETJA)

Vetrinjska cistercijska opatija, ustanovljena v letu 1142 od grofa Bernarda Spanheimskega in poseljena po menihih iz lotarinškega samostana Villars (Villerium Metense), matice v letu 1234 ustanovljenega samostana v Kostanjevici na Dolenjskem, je s svojimi posestmi na Koroškem, štajerskem in Kranjskem odigrala pomembno vlogo v gospodarskem življenju, s svojim delovanjem na področju kulture, pri čemer pomislimo le na njenega opata Janeza (1312-1345), prvega koroškega in največjega zgodovinarja njegove dobe, pa je prispevala pomemben delež h kulturi in civilizaciji tedanje Evrope.

Dejavnost cistercijanov je bila močno usmerjena tudi v gospodarstvo, saj je kmetovanje bilo ena izmed najvažnejših nalog reda, in tako je sprva ne preveč močno dotiran samostan postal s podaritvami zemlje in nakupom posesti kmalu zelo važen gospodarski činitelj ter konec 12. stoletja in v 13. stoletju najbogatejši samostan v celovski okolici. Osnovna dotacija je bila vsekakor na Koroškem: v Rožu, na Ljubelju, v okolici Sattnitza, zahodno in severno od Vrbskega jezera, po zgornjem Koroškem in pri št. Vidu ob Glini. S pametno gospodarsko politiko so opatje zlasti v obdobju med 1201 in 1246 arondirali svojo zemljo, od vsega začetka obstoja samostana pa skušali zanj pridobiti privilegije tako s cerkvene strani kakor tudi od deželnih knezov.¹ Zunaj dežele Koroške, v kateri je velik del zemlje vetrinjskega samostana ležal na slovenskih tleh, si je ustanova pridobila posest tudi na štajerskem in Kranjskem.²

Tudi prva posest samostana na štajerskem, pridobljena v letih med 1143 in 1147, izhaja od njenega ustanovitelja grofa Bernarda in njegove žene Kunigunde. Tedaj pridobljeno zemljo na Dravskem polju je samostan v letu 1237 zamenjal s salzburško nadškofijo za desetino ter po vsej verjetnosti po letu 1363 s ptujskimi gospodi, lastniki Pohorskega dvora, za zemljo pri Hočah.³ Samostan si je z načrtno gospodarsko politiko pridobival na štajerskem posest v mestu Mariboru, v njegovi okolici pa predvsem vinograde na območju od Kamnice na zahodu do Malečnika na vzhodu, ter je z darovi, nakupi in zamenjavami večal obseg svoje zemlje pri Hočah. Vetrinje je iz svoje posesti na desnem bregu Drave izoblikoval urad Hoče, kamor sta sodili urbarialni naselji Spodnje in Zgornje Hoče z gorsko-pravnimi zemljišči v neposredni bližini, na levem bregu Drave pa urad Maribor, ki je obsegal zemljo in stavbe v mestu in številna gorskopravna zemljišča severno od nje. Tako je v letu 1488 k mariborskemu uradu sodilo 24 služnostnih hiš in 10 sogornikov, k hočkemu pa 21 podložniških družin in 55 sogornikov. Samostan je to posest v približno enakem obsegu obdržal vse do svoje ukinitve v letu 1786: Središče vetrinjske posesti na štajerskem pa je bil t.i. vetrinjski dvor pri Ulrikovih vratih na vzhodni

¹ W. Krallert, Beiträge zur Geschichte des Zisterzienserklosters Viktring. Carinthia 123, 1933, str. 93-110 in 126, 1936, str. 5-14;

M. Roscher, Geschichte der Cistercienserabtei Viktring in Kaernten in der Zeit von 1142-1534. Diss. Univ. Wien 1953 (tipkopis v koroškem deželnem arhivu v Celovcu (= KLa)).

² Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V (= Gradivo V), Ljubljana 1928, str. XXX. W. Krallert, o. c., 123, 1933, str. 99 sl. in 126, 1936, str. 1-12.

³ J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I, Graz 1875, št. 237, str. 244-245; Gradivo IV, št. 183, str. 109. A. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae IV/1 (= MDC), Klagenfurt 1906, št. 1530, str. 6-9; MDC IV/1, št. 2141, str. 243;

Prim. H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte. München 1962, str. 22.

strani mesta Maribora, ki si ga je samostan pridobil že okoli leta 1220 ter ga kot gospodarsko in upravno središče imel prav tako vse do leta 1786.⁴ Gospodarsko prosperiteto so Vetrinju zagotavljali številni privilegiji v zvezi z njegovo posestjo na štajerskem in najvažnejši med njimi je bil vsekakor prostost mitnine za pridelke in blago za lastne potrebe, ki so jih menihi prevažali iz Štajerske na Koroško. Tako samostan ni plačeval mitnine na Bistrici pri Viltušu (pridobljeno pred 1210), na Muti (1270), pri Mariboru (1277), Dravogradu (1278), Velikovcu (1290), Slovenski Bistrici (1438) in v Vuzenici (1439).⁵

Na Kranjskem si je vetrinjski samostan pridobil posest v bližini Kranja, predvsem na območju ob Kokri, ter v Tuhinjski dolini: na prvem kraju že na začetku svojega obstoja (v letu 1147), na drugem pa v času istrskega mejnega grofa Henrika IV. (1204—1228). Pretežni del samostanske zemlje je potekal od gospodov Andeških, katerim je teritorialno podlago za njihovo moč na Kranjskem in v Istri položil grof Bertold II. z dediščino, ki jo je po svojem očetu mejnem grofu Poponu (umrl okoli 1100) prejela njegova žena Zofija. Glavni postojanki Andeških, katerih eden — Bertold, je od 1218 do 1251 sedel na oglejski škofijski stolici, sta pri nas bila Slovenj Gradec in Kamnik, čigar prebivalci se v letu 1229 imenujejo »cives«. Andeški so v želji, da pospešijo razvoj svojih meščanskih naselbin in v njih razvoj obrti in trgovine, skušali speljati promet iz Koroške in štajerske skozi Kranjsko v Istro in njena primorska mesta. S tega vidika je tudi razumljiva podelitev posesti vetrinjskemu samostanu v Tuhinjski dolini in ustanovitev špitala, ki naj bi služil obstoječim potrebam prometa ob poti iz Savinjske doline na Gorenjsko in ki naj bi ga obenem zadržal na motniško-tuhinjski črti in ga odvrčal od stare rimske poti, ki je vodila preko Trojan in črnega grabna.⁶ Prometna pot skozi Tuhinjsko dolino bi seveda na Kranjskem v prvi vrsti koristila Kamniku.

Samostan je svojo posest tako pri Preddvoru kakor tudi pri špitaliču, ki je v svoji osnovi bila dotacija Andeških, sčasoma večal z nakupi in darovi, stremel po arondaciji zemlje ter si želel otresti se od obeh dvorov oddaljene zemlje. Obe gospodarski enoti sta sprva bili t. i. grangiji, kar so v gospodarstvu kot novost vpeljali cistercijanci: dvora z zemljo, ki so jo menihi obdelovali sami in s svojimi hlapci. Središče je bil gospodarski dvor s stanovanjem bratov laikov, ki so zemljo obdelovali pod vodstvom upravitelja gospodarstva (grangarius), ki je gospodaril po navodilih samostanskega celerarija. Grangije sprva sicer niso smele od matičnega samostana biti oddaljene več kakor dan hoda, kasneje pa se tega pravila niso več držali in tako je Vetrinjski mogel imeti obe grangiji na Kranjskem.⁷ Preddvor se ob svoji prvi omembi imenuje dvor (curtis), prvič pa se navaja kot grangia leta 1156, medtem ko se pri špitaliču sprva omenja hospic z določeno dotacijo zemlje, šele v letu 1252 pa se navaja tod samostanska grangia. Po pravkar navedenem letu se obe gospodarski enoti omenjata kot dvor (hof), s 15. stoletjem pa kot urad (ambt, officium). Za grangije vemo, da so razpadle na podložniške kmetije, in to se je seveda zgodilo tudi v primeru Preddvora in špitaliča, ki je pozneje imel izredno malo dominikalne zemlje.⁸ Špitaliču pa je bila namenjena še posebna naloga, namreč skrb za popotnike in popravilo mostov in poti, za kar so bili delno uporabljeni dohodki tega dvora. Kasneje so obe gospodarski enoti proti letnemu plačilu

⁴ Urbarji 1488 (sign. 3/16), 1497 (sign. 3/24), 1502 (sign. 3/23) in 1524 (sign. 8/1) v KLa. Tipkopis: J. Mlinarič, Posest vetrinjske opatije na štajerskem (ok. 1145—1786).

⁵ Gradiivo V, št. 158, str. 88. MDC V, št. 54, str. 28—30. J. Mlinarič, Gradiivo za zgodovino Maribora II, Maribor 1976, št. 40; kopija listine 1286, maj 28., Pliberk v KLa; Gradiivo II/71; prepis listine v vetrinjski kopialni knjigi I (1542), št. 465 (= Vkk) v KLa.

⁶ Gradiivo V, str. XLI—XLIII.

⁷ L. J. Lekai, Geschichte und Wirken der Weissen Mönche. Köln 1958, str. 232 sl.

⁸ Glej str.

upravljali laiki: v letih 1428—1437 loški meščan Oto⁹, v drugi polovici 16. stoletja pa bogati meščan iz Kranja Gašper Neff.¹⁰ Velike samostanske zadolžitve, zlasti zaradi posojil deželnemu knezu od srede 16. stoletja naprej, so imele za posledico, da je samostan dajal obe enoti v zakup, še pogostejše pa v zastavo. Splošen gospodarski upad samostana na začetku 17. stoletja je le-tega tudi prisilil, da je obe posesti odprodal.¹¹

Vetrinjski samostan je bil s svojo kranjsko posestjo povezan s potjo, ki je vodila preko Drave pri Humberku in čez Ljubelj. Zato ni nič čudnega, da si je samostan pridobil tako most pri Humberku kakor tudi postojanko na Ljubelju, kar pa je seveda bilo tudi v interesu posvetne gosposke kakor tudi oglejskega patriarha kot gospoda na Kranjskem, saj je na ta način bilo poskrbljeno za vzdrževanje poti in za oskrbo potnikov. Prvi podatek o tem, da si je Vetrinjski pridobil posest na Ljubelju, je iz leta 1207. Iz listine je razvidno, da je cerkev sv. Lenarta z vsem pripadajočim samostanu podelil istrski mejni grof Henrik, ki je to posest moral vzeti v zaščito pred Humberškimi.¹² 1239. leta je to daritev potrdil Henrikov brat patriarh Bertold (1218—1251)¹³, ki je samostanu podelil tudi patronatsko pravico nad cerkvijo, vendar s pogojem, da se v njej bere vsaj enkrat tedensko maša. Določil pa je tudi še druge dolžnosti: eden samostanskih bratov je dolžan pogosto prebivati pri tej cerkvi in nuditi vsak čas »potujočim revežem in tujcem« ogenj, slamo in gorko sobo ter iz samostanskih dohodkov popravljati pota in mostove na gori Ljubelju. Samostanu je tudi dovolil, da si na Ljubelju napravi novine, da bo mogel vzdrževati drobnico.¹⁴ Most čez Dravo pod gradom Humberkom je samostanu v letih med 1220 in 1224 podelil Sviker Humberški z željo, »naj imajo prehod čezenj vsi, tako bogati kakor revni, tujci kakor domačini, ne da bi se za to od koga karkoli terjalo«.¹⁵ Za popravilo mostu pa je Sviker izročil samostanu posest na Koroškem.¹⁶ Most je samostan imel vse do sredine 16. stoletja, ko ga je skupaj s posestmi za njegovo vzdrževanje izgubil. Že v letu 1527 je koroški deželni glavar Vid Weltzer zagrozil opatu Polidorju, da bo samostanu odvzel most s pripadajočo posestjo, ker ni hotel postaviti novega, potem ko je prejšnega odnesla voda, in ker je delal ljudem pri prehodu težave.¹⁷

Preddvor

Prva posestna pridobitev vetrinjskega samostana na Kranjskem datira v leto 1147, ko je vetrinjski menih Engelbert na prigovarjanje opata Eberharda samostanu podelil posest pri Preddvoru, s čimer je položil temelj bodočemu dvoru (exordium fundationis curtis, que dicitur Niwenhouen).¹⁸ V tem času je tik Preddvora (iuxta eundem locum Niwenhouen) stala že živinorejska pristava (curtis stabularia), na ravnici z obsegom treh

⁹ L. J. Lekai, o. c., str. 32.

1428: »Ott von Lantschach, amtmann zu den Heffeln« in »Ott von Lantschach, burger zu Laack« (P. Blaznik, Srednjeveški urbarni za Slovenijo, IV. zvezek, Ljubljana 1963, str. 239 in 255).

1437: »Ottl amtmann zw Höflein« (Vkk, št. 200, fol. 127^v v KLa).

¹⁰ Glej str.

¹¹ Samostan Kostanjevica je v letu 1566 dal 2.200 goldinarjev posojila (J. Mlinarič, Topografija posesti kostanjeviške opatiije 1234—1786. Maribor 1972, str. 25), kartuzija Pleterje pa leta 1566 1000 goldinarjev (orig. pap. listina 1568, Pleterje v Arhivu SRS v Ljubljani).

¹² Prvič se Ljubelj omenja 1169 (M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije, Ljubljana 1975, str. 327 (= Topografija). Stična je imela do l. 1399 župnijo v Trzihu pod Ljubeljem, ko jo je zamenjala za dobrniško faro, v letu 1268 pa je prejela »ad introitum montis Lubel« desetino (M. J. Grebenc, Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135. Stična 1973, str. 35, 206).

¹³ Gradivo V, št. 719.

¹⁴ »... frequenter debeat ecclesiam demorari in exhibitione ignis, straminis et stupe calidae trans-euntibus pauperibus et peregrinis omni tempore hospicii beneficium impensurus...«

¹⁵ »... ut omnibus tam pauperibus quam divitibus tam alie nis quam indigenis liber pateat transitus nec aliquid ab aliquo propter hoc exigatur«.

¹⁶ Gradivo V, št. 330, str. 173—174 in MDC IV/1, št. 1809, str. 109—110. To daritev je potrdil koroški vojvoda Bernard med 1220—1224 (MDC IV/1, št. 1810, str. 110—111).

¹⁷ M. Roscher, o. c., str. 237.

¹⁸ Gradivo IV, št. 235, str. 131 in Fr. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain. I. Laibach 1882/3 (= UBKr), št. 113, str. 108.

polj, kar je samostanu skupaj s šestimi kmetijami izročil vitez Majnhard Schabab iz Kokre, ministerial Bertolda Andeškega, za kar je od samostana prejel posest na Koroškem, a se ji je kasneje odpovedal.¹⁹ Medtem ko je samostan pristavo že prejel, pa si je dvor za prebivanje bratov menihov moral šele pozidati, in to v Preddvoru poleg češnjevega gaja. Isti Majnhard je Vetrinju podelil v Preddvoru še štiri kmetije, tako da torej od njega izhaja večji del posesti pri Preddvoru. To posest je v letih med 1147 in 1154 na prošnjo Majnharda samostanu potrdil Bertold Andeški ter ji določil meje: od sedmih studencev tik Kokre (a septem fontibus iuxta Choher) do Brega (usque Rain), od potoka Suhe (a quodam rivulo, qui Zucha dicitur) do Brega ter odtod do vrha Zaplate nad Preddvorom (usque in verticem montis, qui Zaplat appellatur).²⁰ Gre torej za razmeroma majhno, vendar strjeno območje na desnem bregu Kokre. To svojo daritev je Majnhard iz Kokre dal v letu 1154 ponovno potrditi po Bertoldu in Ortwnu iz Sore.²¹ V istem letu se je posest pri Preddvoru (ampliata est curtis Niwenhouen) povečala za sedem kmetij in tri polja, kar si je Vetrinj pridobil od Ortenburžana Majnharda II., ki je zemljo deloma podaril deloma pa prodal za deset mark, s čimer je izpričan prvi nakup posesti pri Preddvoru.²² Reči smemo, da si je Vetrinj vso posest na ožjem območju Preddvora pridobil do leta 1154. V pravkar navedenem letu si je samostan od Ortenburžana Majnharda II. pridobil tri kmetije na Bregu (apud Rain), južno od Preddvora, ter si je tod v letu 1207 povečal posest za šest hub: tri je kupil od andeškega ministeriala Gerloha iz Kamnika in enako število od viteza Wilvinga, podložnika Gebharda iz Kokre.²³

Od srede 12. do srede 13. stoletja je pridobitev zemlje usmerjena na območje severno in severozahodno od Preddvora. Leta 1156 je grofica Hedvika, mati Bertolda Bogenskega, samostanu darovala devet kmetij z vsem pripadajočim na ozemlju med potokom Kamnjekom (a quodam rivulo, qui Stainbach dicitur) ter Sv. Lovrencem na Planini (usque ad sanctum Laurentium super Montem) ter od Bašelske Bele (de quodam rivulo, qui sub Uasche defluit) in do gorskih vrhov (usque in cacumen et summitatem montis). K temu je še posebej pridajala hrib v kraju Bašlju, ki bi bil primeren za pozidavo gradu in na katerem je le-ta nekoč že stal (collem castro aptum, in quo et quondam fuit castellum in loco, qui Uasche nuncupatur).²⁴ V istem letu je samostan z Alberonom z Gutenberga pri Tržiču zamenjal pet kmetij pri Vipavi (apud Wippach), ki mu jih je podelila malo pred tem grofica Hedvika Bogenska, za vas Mače skupaj s tamkajšnjo planino (Chacenberg, alpem paschualem).²⁵ Na začetku naslednjega stoletja, v letih med 1205 in 1208, je Matilda, mati andeških ministerialov Teodorika z Gutenberga in Henrika, prodala Vetrinju svojo posest na Babnem vrtu (predium in Babenwort).²⁶ V letih med 1202 in 1211 si je Vetrinj pridobil od mejnega grofa Henrika kmetijo pri Tupalčah (apud Tupalich), čevljarja Janeza in njegove otroke ter osem nesvobodnikov iz istega sorodstva, s čimer se je samostanska posest razširila na območje vzhodno od Kokre.²⁷ Posest je bila last klerika Humberta, ki je pozneje od opata zahteval izplačilo treh mark, mu jo sicer izročil, vendar si je na njej obdržal hasnovalno pravico do svoje smrti. Pred letom 1221 je Vetrinju podelil N. iz Gorič dve kmetiji, zaradi katerih je nastal spor med samostanom in do-

¹⁹ Gradivo IV, št. 246, str. 138, UBKr, št. 113, str. 110.

²⁰ Gradivo IV, št. 247, str. 138–139 in UBKr I, št. 113, str. 110.

²¹ Gradivo IV, št. 335, str. 176 in UBKr I, št. 113, str. 110.

²² Gradivo IV, št. 336, str. 176 in UBKr I, št. 113, str. 110–111.

²³ Gradivo IV, št. 324, str. 171 in UBKr II, št. 113, str. 111.

²⁴ Gradivo IV, št. 338, str. 177. Fr. Kos datira listino med 1154 in 1156, iz prepisa listine (v Vkk št. 392) je razvidno, da je listina bila izdana v letu 1156.

²⁵ Gradivo IV, št. 336, str. 187–188 in IV, št. 339, str. 178.

²⁶ Gradivo V, št. 96, str. 60.

²⁷ Gradivo št. 276, str. 148–149 in MDC IV/1, št. 1740, str. 86–87.

brotnikovim vnukom Valterjem, vendar je bil odločen v korist menihov.²⁸ Pred letom 1254 je samostan povečal svojo posest v Povljah (bona in Poula), vendar mu je skoraj ušla iz rok, saj jo je v letu 1254 imel Konrad Gallo, ki je tedaj obljubil, da jo bo pridobil nazaj, saj jo je bil izročil v zastavo.²⁹ Tudi v letu 1256 pridobljena posest na Možjanci (in monte Mo-siansperg) je trajno ostala v rokah samostana. Samostanu sta jo izročila Henrik Halleški in njegova žena pod pogojem, da ju samostanci sprejmejo v bratovščinsko zvezo in poskrbijo za njun pokop. Na posesti sta si tudi obdržala dosmrtno pravico hasnovanja z izjemo činža 1500 hlebov sira³⁰, ki so bili tudi še kasneje značilna dajatev za tamkajšnje podložnike. Na začetku 14. stoletja si je samostan pridobil še nekaj posesti na območju samega Preddvora: 1318. leta je Ditmar stari Greifenfelser iz Podkrnosa na Koroškem podelil tri kmetije, mlin in travnik v kraju »Gleynach« (bey Newenburch)³¹, vendar je konec 15. stoletja ta zemlja bila pusta in tudi kasneje ni bila več poseljena.³² Za samostan je bila ugodna prodaja kmetije pri Preddvoru (cze Niuwenhouen) v letu 1308. Tedaj je Rudolf Humberški, župnik v kraju Trebinje (Treffen) na Koroškem od samostana kupil navedeno kmetijo, vendar je določil, da po njegovi smrti pripade le-ta zopet samostanu.³³ V drugi polovici 13. stoletja se je samostan znebil najbolj oddaljene posesti oziroma take, ki je po svojem obsegu bila majhna. 1270. leta je zato opat Egidij zamenjal z Engelbertom iz Zaloga pri Novem mestu in s Friderikom, sinom Hermana iz Tulza na Koroškem, svojih deset kmetij okoli Kranja (in Carniola): in to 4 kmetije pri Voklem (in villa Hulwen), 2 kmetiji na Visokem (in Welzzeche) ter po eno hubo v Lužah (in Lowsach), pri Tupaličah (in Topelich), pri Dupljah (in Derplach) ter na Pristavi pri Tržiču (in Malscip).³⁴

Samostan je že v prvem obdobju svojega obstoja prejemal tudi za svojo posest na Kranjskem številne privilegije tako od papeža kakor tudi od gospodov Kranjske oziroma deželnih knezov, kar mu je zagotavljalo njegovo nemoteno prosperiteto. Za Vetrinje je tudi bilo pomembno, da je že v letu 1154 prejel od patriarha Bertolda pravico do desetine na dvoru (universam decimam grangle eorum) in od vseh kmetij na ozemlju patriarhata ali ki bi si jih na tem ozemlju v bodoče še pridobili.³⁵ Papež Inocenc III. (1198—1216) je v listini iz leta 1202, s katero je samostan in njegove posesti vzel v svojo zaščito, še posebej potrdil vse tisto, »kar mu je dal patriarh Peregrin na Preddvoru« (in Niwinhouen), pri čemer sta mišljeni cerkvi v Preddvoru in v Tupaličah.³⁶ Isti papež je v istem letu samostan vzel ponovno v »varstvo sv. Petra«, pri čemer sta posebej navedeni samostanska posest na Štajerskem ter grangija v Preddvoru (grangia in Niwinhouen). Iz te listine naj navedemo na kratko le nekaj določil. Papež prepoveduje jemati sleherno desetino od posestev, ki jih menihi obdelujejo s svojimi rokami ter na svoje stroške, pri čemer našteva obdelano in neobdelano zemljo, vrtove, sadovnjake, ribnike in krmo. Prepoveduje tudi brez dovoljenja kapitlja ali vsaj njegove večine prodajati samostansko posest ter podelitev le-te v fevd. Ker samostanu želi miru, prepoveduje, da bi kdo znotraj njegovih ograjenih prostorov (infra clausura locorum) ali na pristavah (seu grangiarum) ropal in kradel, požigal in prelival kri, brez

²⁸ Gradivo V, št. 348, str. 180—181.

²⁹ MDC IV/1, št. 2557, str. 451.

³⁰ UBKr II, št. 230, str. 183—185.

³¹ Orig. perg. I. 1318, avgust 20. v KLa (MDC VIII, št. 435, str. 130).

³² Urbarja 1488 in 1524.

³³ Orig. perg. I. 1308, sept. 1. v KLa (MDC VII, št. 488, str. 184).

³⁴ Orig. perg. I. 1270, avgust 7. v KLa (MDC V, št. 36, 19—20); 1273, sept. 5. (MDC V, št. 134, str. 91—92); število hub na Koroškem 10, na Kranjskem 9 (1 na Visokem). Listino iz 1273 je H. Wiessner (MDC V, št. 43, str. 23—24) pomotoma še enkrat objavil na osnovi Vvk, št. 138, a pod datumom 3. sept. 1270.

³⁵ Gradivo IV, št. 323, str. 170—171.

vzroka ljudi prijemal, jih ubijal ali jim delal silo.³⁷ V letu 1252. je Ulrik Spanheimski, kasnejši vojvoda koroški, kot gospod na Kranjskem izvzel vsa vetrinjska posestva na Kranjskem izpod svoje sodne oblasti, pridržal si je le pravico krvnega sodstva. Ta privilegij se v listini navaja izrecno tudi za grangiji v Preddvoru in špitaliču (grangie... in Niwenhouen videlicet et in Pochsruke in Karniola).³⁸ Vetrinju je podoben privilegij, vendar za vsa njegova posestva, podelil v letu 1341 vojvoda Albreht³⁹, ki ga je nato v letu 1360. potrdil vojvoda Rudolf IV.⁴⁰ Z listino iz leta 1444 pa je kralj Friderik IV. samostanu potrdil vse njegove pravice, ki so mu jih podelili kraljevi predniki ter je kršilcem zagrozil s kaznijo 50 mark globe.⁴¹

Da se je Preddvor že v 12. stoletju razvil v pomembno središče na območju severovzhodno od Kranja, kaže vrsta ljudi, poimenovanih po tem kraju, kakor tudi po bližnjem Bregu, in ki sodelujejo kot pričé pri raznih pravnih dejanjih. Že v listini iz leta 1147 nastopa med pričami klerik Ulrik (Uvolricus clericus de Niwenhouen), v letu 1217 Martin (Martinus de Nuwenhouen), 1238 Rajnhard s sinom Vigandom z Vurberka (Reinhardus de Neunhouen), v letu 1248 pa Hilprand (Hilprandus de Neynnenhoven). Leta 1217 se omenjata tudi Bernard z Brega pri Preddvoru (Berenhardus de Rain) in Ditmar (Ditmarus de Rain).⁴²

Območje Preddvora in njegovih posesti je bilo v cerkvenem pogledu spočetka na ozemlju prafare v Kranju (župnik omenjen prvič 1251), iz katere se je proti koncu srednjega veka izločila župnija s sedežem v Pred-dvoru, ki je svoj obseg povečala zlasti v 16. stoletju, ko so si preddvorski vikarji prisvojili večino ozemlja kranjske prafare, ki ji je ob koncu omenjenega stoletja ostala le še neposredna okolica mesta.⁴³ Cerkev v Pred-dvoru (ecclesiam quandam aput Niwenhouen) je s tremi njenimi kmetijami, s kmetom Kasnetom (Chasnut) in njegovimi otroki in z drugim, cerkvi pripadajočim, skupaj s Preddvoru pripadajočo cerkvijo v Tupaličah (ecclesiam aput Tupalich ad predictam ecclesiam pertinentem) z desetini-nami in drugim v letu 1154 Vetrinju podelil oglejski patriarh Peregrin.⁴⁴ Ta podelitev je kasneje nujno morala voditi do sporov med Vetrinjem in kranjskim župnikom oziroma med njim in duhovniki v Preddvoru ali kasneje s tamkajšnjimi vikarji. Tako se je zaradi preddvorske cerkve, ki se v letu 1217 prvič imenuje Petrova (altare sancti Petri in grangia / eorum que N/uwenhouen nuncupatur)⁴⁵ razvnel spor že pred letom 1226. Tedaj je vetrinjski opat določil za svojega prokuratorja v pravdi, ki je bila zaradi cerkve (super capella de Newenhoff) in njenih desetih pred oglejskim patriarhom, svojega samostanskega celerarija Henrika.⁴⁶ Pred patriarhom Bertoldom sta se 1226. leta glede cerkve in desetih sporazumela kranjski župnik magister Peter in zastopnik opata takole. Samostan mora župniku pustiti desetine, zato pa sme imeti preddvorsko cerkev. Če bi pa pri cerkvi bil nastavljen svetni duhovnik, tedaj mora le-ta obljubiti Petru in njegovim naslednikom, da si ne bo prisvajal njegove jurisdikcije: 'cerkvena opravila da bo smel opravljati le za samostanske ljudi (homines claustru), za druge pa jih bo smel le s pristankom župnika. Glede dohodkov pa sta se obe strani sporazumeli tako, da si dohodke ob proščenjih delita obe

³⁶ Gradivo V, št. 17, str. 12–13 in MDC IV/1, št. 1527, str. 4.

³⁷ Gradivo V, št. 20, str. 13–15 in MDC IV/1, št. 1530, str. 6–9.

³⁸ MDC IV/1, št. 2506, str. 414.

³⁹ 1341, oktober 24., Dunaj (Vkk, št. 210, fol. 140^v–141^v kot insert v listini 1360, marec 12., St. Vid ob Glini).

⁴⁰ Glej opombo 39.

⁴¹ 1444, december 26, St. Vid ob Glini (Vkk, št. 210 e, fol. 142^v–143^v v KLa).

⁴² Gradivo IV, št. 235, str. 131; MDC IV/1, št. 1740; str. 87. Gradivo V, št. 694, str. 332; J. Zahn, CDAF I, FRA 31, št. 152, str. 148.

⁴³ J. Zontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 53.

⁴⁴ Gradivo IV, št. 323, str. 170–171; UBKr I, št. 111, str. 107–108.

⁴⁵ MDC IV/1, št. 1740, str. 86–87; Gradivo V, št. 276, str. 149.

⁴⁶ Gradivo V, št. 449, str. 224 in MDC IV/1, št. 1905, str. 156.

v enaki meri, medtem ko pripade tretjina dohodkov od pogrebov in volli župniku v Kranju, ostalo pa samostanu.⁴⁷ Za drugo polovico 15. stoletja je tudi izpričan spor, ki ga je z Vetrinjem imela zaradi pravic in dohodkov ob proščenju družina Schrott, lastnica gradu Turen pod Novim gradom. Spor, ki je bil med opatom Gerhardom in Friderikom Schrottom, je bil zglašen v korist Vetrinja pred letom 1464.⁴⁸

Kakor drugi samostani, tako je imel tudi vetrinjski v srednjem veku vrsto sporov s sosednjimi zemljiškimi gospodskami: npr. z lastniki Novega gradu in Turna pri Preddvoru in velesovskim samostanom, ter dolg in žolčen spor s šenčursko sosesko. V letu 1302 je vojvoda Viljem ukazal svojemu glavarju na Kranjskem Ivanu iz Mirne, da štiti vetrinjske podložnike pred samovoljo gradiščana na Novem gradu, ki od njih zahteva dajatev za opravljanje odvetništva, ki mu ne gre, in ki gre le vsakokratnemu glavarju v deželi.⁴⁹ V letu 1485 pa izjavlja oskrbnik na Podkrnosu (Gurnitz) na Koroškem Krištof v sporu med opatom Janezom in Friderikom iz Kamnika, oskrbnikom na Novem gradu, zaradi gozda in paše ter drugih koristi v dolini za gradom in v smeri proti Sv. Jakobu (severno od Potoč), da so te pravice, ko je bil še oskrbnik Novega gradu, šle le samostanskim podložnikom.⁵⁰ Pred letom 1360 je Vetrinj bil v pravdi tudi z nunami iz Velesovega, kar je razvidno iz listine iz leta 1360, v kateri vojvoda Rudolf IV. nunam ukazuje, da se drže razsodbe, ki jo je izrekel Rudolf Liechtenstein iz Muraua.⁵¹ Predmet spora sicer ni naveden, bil pa je brez dvoma gospodarske narave.

Na začetku 15. stoletja se je pričela dolga pravda med samostanom in šenčursko sosesko, ki so ji pripadali podložniki Velesovega in Bistre, zaradi meja, paše in sekanja gozda ob mejah vseh treh samostanov. Šenčurska soseska je namreč dokazovala svoje stare pravice do pašnikov in gozdov v okolici Povelj, Vetrinj pa je svojo pravico dokazoval zlasti z listino Bertolda Meranskega iz leta 1154.⁵² 1402. leta je deželni upravitelj na Kranjskem Jakob Mawshaymer razsodil spor v korist Vetrinja, ki je predložil poleg že omenjenega pisma še dve pismi vojvode Viljema, medtem ko je občina imela le pismo vojvode Ernesta, s katerim je skušala dokazovati svoje pravice. Ob ogledu terena pri Povljah, ki so se ga poleg deželnega upravitelja in opata udeležili poleg drugih imenitnikov tudi župnik Martin iz Kranja in oskrbniki, niso se ga pa udeležili šenčurčani, se je ugotovilo, da leži gozd, o katerem govori šenčurska soseska, v okviru meja, ki jih je samostanu v letu 1156 določil že omenjeni Bertold.⁵³ S tem pa spor še ni bil odstranjen, saj je prišlo v letu 1437 do nove tožbe in razprave, ki sta jo na ukaz vojvode Friderika spočetka vodila kranjski deželni upravitelj Oton Radovljiski in vicedom Martin Črnomaljski, nato pa njuni trije namestniki. Ob tej priložnosti sta bili prečitani pismi vojvode Viljema z ukazom na deželnega glavarja in upravitelja, da se šenčursko občino pusti pri starih pravicah glede njene gmajne, in pismo vojvode Leopolda na deželnega upravitelja Majnharta, ki je določalo, da ima navedena soseska pravico voziti preko mostu pri Predosljah do Bele in Čadovelj ter v tamkajšnje gozdove, kjer sme sekati les in pasti živino, kot je to že od nekdaj njena pravica. Listina določa nato kraje, kjer šenčurski občini gredo zgornje pravice; določa pa tudi, naj soseska pusti samostanske podložnike pri njihovih pravicah znotraj samostanskih meja in naj jim ne dela škode

⁴⁷ Gradivo V, št. 450, str. 224—225; MDC IV/1, št. 1906, str. 156.

⁴⁸ »wegen des khirchtags sannd Peter zum Hofflein bey der Konker in Carinburger pfarr« (Vkk, št. 382, fol. 258 v KLa).

⁴⁹ Listina 1302, junij 10. (Vkk, št. 380, fol. 256 v KLa).

⁵⁰ 1485 (Vkk, št. 421, fol. 282^v—264^v).

⁵¹ 1360, marec 10., št. Vid ob Glini (Vkk, št. 396, fol. 267^v).

⁵² Gradivo IV, št. 338, str. 177.

⁵³ 1402, julij 29. (Vkk, št. 392, fol. 263^v—264^v).

na njihovih poljih in travnikih. Za prestopnike je bila določena tudi globa 64 funtov, katerih polovica gre deželnemu glavarju, druga polovica pa gosposčini, ki bi bila prizadeta.⁵⁴

Samostan je v prvi polovici 15. stoletja imel še en spor z že omenjenim Friderikom Schrottom, gospodom Turna, namreč zaradi ribolovnih in drugih pravic v Kokri. 1426. leta je deželni glavar Ulrik po ukazu vojvode Friderika obravnaval spor, ki ga je na osnovi tehtnejših dokazov in listin Vetrinja odločil v njegovo korist.⁵⁵ Čez deset let se je spor ponovno razvnel, tokrat prav tako zaradi ribolova v Kokri, in to zaradi ribolovnih pravic od vasi Brega do sedmih studencev (sibenprunn). Z listino z dne 26. avgusta 1436 se je Friderik tej svoji domnevni pravici odpovedal.⁵⁶ Listina cesarja Friderika III. iz leta 1467 na deželnega glavarja Žigo Sebriacha, s katero mu ukazuje, da poskrbi, da nihče samostanskim ljudem na Kranjskem ne bo delal sile in prizadeval škode, vsekakor kaže na pritožbo samostana zoper tuje posege v njegove pravice in v pravice njegovih podložnikov.⁵⁷

Prve podatke o dominikalijah Preddvora imamo iz 17. stoletja, vpogled v urbarialno zemljo in dajatve podložnikov, v desetino in v nekatere druge podatke pa nam nudijo urbarji iz 1488, 1497, 1515 in 1524. Dvor je obsegal dve stavbi s pristavo (gospodarska poslopja) in z grajskim pomirjem v obsegu četrť milje. Orna zemlja je vsa bila tik dvora in jo je bilo moč »obseči s pogledom iz graščine«; pašniki za okoli sto glav živine pa so bili na planini Zaplata nad Preddvorom (Vsäpläte). Lesa je bilo dovolj le za kurjavo, skodle je npr. bilo treba kupovati. Preddvoru so šle ribolovne pravice v potoku Belici, ki je bil bogat na postrvih, v dolžini pol milje, v potoku »in Edlen« pa v dolžini dveh milj. Ker je dvor imel le pravico do nižjega sodstva, je bilo tiste, ki so zagrešili prestopke težjega značaja (malefiz-person) treba izročiti deželskemu sodišču v Kranju na kraju imenovanem »Napolänemb polly«.⁵⁸

STANJE URBARIALNE POSESTI V LETU 1488

	Število podlož- nikov	Število gosp. enot	Hube	Puste hube	Homci	Mlini
Preddvor (Höffling)	12	12	11		1	
Breg (am Rain)	8	8	8			1
Hrib (Görtschach)	5	5	5			1
Nova vas (Newndorff)	7	8	7		1	
Mače (Katzndorff)	6	6	6			
Bašelj (Baschel)	10	10	10			3
»Lasko«	2	2	2			
Babni vrt (Wabenwurdt)	6	6	6			
»in Kasten«	1	1	1			
Povlje (am Pawl)	6	6	6			
Možjanca (am Moysusperg)	6	6	6			
»Gleinach«		1		1		
	69	71	68	1	2	5

Za Preddvor so značilna urbarialna naselja z razmeroma majhnim številom podložnikov, pri čemer tvorita izjemi le naselji Preddvor in Bašelj. Podložniki hasnujejo z izjemo treh cele kmetije, le en podložnik hasnuje manjšo gospodarsko enoto, domec, dva pa vsak še po pusto kmetijo ali

⁵⁴ 1437, junij 22. (Vkk, št. 200, fol. 127^v–129^r). Prim. J. Zontar, o. c., str. 25.

⁵⁵ 1426, december 1. Ljubljana (Vkk, št. 210 d, fol. 141^v–142^r).

⁵⁶ 1436, avgust 26. (Vkk, št. 210 b, fol. 142^r).

⁵⁷ 1467, september 2. (Vkk, št. 419, fol. 281^v–282^r).

⁵⁸ Fond Vetrinj, fasc. XXII/613, fol. 16 v KLa. Samo s fascikli navedeni dokumenti se nanašajo na fond Vetrinj.

domec. Mlini ne predstavljajo samostojnih gospodarskih enot, temveč so dijo h kmetijam, stali pa so: 3 ob Belici (Bašelj) in po eden ob Bistrici (Hrib) ter Kokri (Breg). Za Možjanco so značilne dajatve v siru (ches dinst), ki nam jih izpričuje že listina iz leta 1256 in ki so značilne za višinske kmetije (sirnice). Vsi podložniki z izjemo tistih na Možjanci dajejo svoj činž v denarju, in to v skupni vrednosti 32 goldinarjev in 9 šilingov na leto. Podložniki so bili zavezani tudi desetini, tako v obliki denarja kot v naturalijah, značilno za dvor pa je, da se je od njega dajalo po 14 goldinarjev na leto, vendar nam urbarji ne navajajo, komu je ta znesek šel.⁵⁹ Dvor je prejemal letno po 24 goldinarjev od vikarja v Kovorju (vicarius perpetuus in Zewr) ter še po dva funta popra. Zanimiva dajatev Predvdoru, ko je vendar kovorska župnija sv. Janeza Krstnika bila že leta 1333 inkorporirana kostanjeviškemu samostanu!⁶⁰ Podložniki so za oskrbnika dajali letno po 20 mer ovsa, 20 piščet in 120 jajc ter 12 ovac z jagnjeti, kar se je dajalo ob Jurjevem (24. aprila).⁶¹ Pravico odvetništva je imel deželni knez, saj so dajatve s tega naslova šle deželnemu glavarju na Kranjskem, in to 40 šilingov in enako število piščet ter enako število mer ovsa. Tej dajatvi so bili zavezani vsi podložniki z izjemo tistih na Možjanci, znašala pa je na podložnika po šiling, pišče in mero ovsa.⁶²

Od druge polovice 15. stoletja je gospodarstvo Vetrinja pričelo nazadovati, kar moremo zabeležiti tudi pri drugih samostanih tistega časa. Neprestani turški vpadi, ki so se vrstili skoraj leto za letom (zlasti 1471, 1473, 1475, 1478, 1480, 1483 in 1491) so prizadeli tudi samostanske posesti na Gorenjskem, saj so Turki pustošili ob Kokri ali Savi navzgor. Podložniki so sicer poskušali rešiti si svoje življenje za obzidji taborov, kakršnega so zgradili tudi vetrinjski podložniki okoli cerkve v Predvdoru, vendar so njihove kmetije šle večkrat po zlu, tako da lahko v tem času zabeležimo na tem območju številne puste kmetije.⁶³ Domnevati smemo, da je v tistem času opustelo tudi vetrinjsko urbarialno naselje »Gleinach« pri Predvdoru, ki je v letu 1318 obsegalo tri kmetije.⁶⁴ Posledica gospodarskega nazadovanja samostana je vsekakor vzrok za dajanje Predvdora v zakup ali pa v zastavo in zabeležiti moramo, da je samostan v 16. stoletju komaj kako leto svojo posest na Kranjskem upravljal sam. V gospodarsko stisko so Vetrinj sredi 16. stoletja spravile terjatve deželnega kneza, ki je zahteval posojila za boj proti Turkom, kar je imelo za posledico, da si je samostan moral sposojati denar in je bil prisiljen zateči se k zastavam, ker ga ni mogel vrniti.⁶⁵ Brezupen gospodarski položaj samostana je le-tega na začetku 17. stoletja prisilil, da je vso svojo posest na Kranjskem odprodal.

V letu 1495 sta Predvdor imela v zastavi ali v zakupu brata Ivan in Jurij Spliss in tedaj sta se z listino odpovedala vsem pravicam do urada in krčme v Predvdoru in v Špitaliču.⁶⁶ Po smrti Andreja Spiessa, ki je imel urad dosmrtno, sta ga po smrti Franca Montagnane dobila v zastavo njegova sinova Polidor in Franc.⁶⁷ V letu 1540 je opat Sebastijan zastavil svojo desetino pri Predvdoru gospodu Novega grada Ivanu Jožefu pl. Egkhu, ki mu je čez leto dni zastavil ves urad za 2000 goldinarjev. Opat je denar potreboval za plačilo posojila deželnemu knezu in je zato seveda z lahkoto prejel njegovo privolitev za to prodajo. Samostan si je ob zastavi obdržal

⁵⁹ »... item ibidem vorm hoff decimae 14 florenorum« (urbar 1488).

⁶⁰ 25. marca 1333 je češki kralj Henrik podelil kostanjeviškemu samostanu »ecclesiam beati Joannis in Kewer« (insert v listini z dne 25. junija 1478) (Fond kostanjeviškega samostana: Sam A II, fasc. 2 v Arhivu SRS). Po urbarju 1547 (Sam A II, fasc. 7) daje »vicarius in Keir« kost. samostanu letno po 2 dukata.

⁶¹ Ovce z mladiči ima zabeležen vetr. urbar iz leta 1497.

⁶² Po urbarju iz leta 1497 (vogtei).

⁶³ J. Zontar, o. c., str. 42.

⁶⁴ Glej opombo 31.

⁶⁵ Enako se je dogajalo vsem tedanjim samostanom. (Prim. J. Mlinarič, Topografija ..., str. 27 sl.).

⁶⁶ 1495, junij 24. (Vkk, št. 395, fol. 267).

⁶⁷ XXII/613, fol. 32.

pravico odkupa, Egkh s svojimi dediči pa je od opata izsilil obljubo predkupne pravice zanj in za njegove dediče.⁶⁸ Zastavnikovo slabo ravnanje s podložniki je povzročilo njihovo pritožbo pri cesarju, ki so ga prosili, naj pri samostanu doseže, da jih bo rešil iz zastave, za kar so sami izročili 200 goldinarjev.⁶⁹ Čeprav je Egkh podelil na začetku zastave posesti Vetrinju v njegovo »dobro« 200 goldinarjev, se je opat kljub temu odločil, da mu posest odvzame.⁷⁰ Ker pa samostan ni premogel denarja, je sprva prosil Krištofa Seenussa iz Beljaka za 2000 goldinarjev posojila, 1563 pa je istemu in njegovemu bratu Ivanu, oskrbniku v Beljaku, zastavil za 1800 goldinarjev brezobrestnega posojila svoj urad pri Ribnici (Reifnitz) pri Celovcu.⁷¹ 24. aprila 1573 je opat Adam obe posesti na Kranjskem oddal v zakup baronu Ivanu Khlesslu s Fužin, a mu je Preddvor sprva v letu 1578 odpovedal; kasneje pa mu je zakup podaljšal do 24. aprila 1579. Svojo odpoved zakupa utemeljuje opat s tem, da je Khlessl pustil zemljo in poslopja posesti propadati in ker je imel malomarne in lakomne oskrbnike, ki so se okoriščali s samostanskim premoženjem.⁷²

V zadnjih dveh desetletjih 16. stoletja in na začetku naslednjega je vetrinjska posest Preddvor povezana z družino Montagnana, tako z znanim Polidorjem, »lovcem na opatije«, kakor ga imenuje stiški kronist p. Pavel Pucelj⁷³, z njegovim bratom Jurijem, ki je bil v osemdesetih letih vetrinjski oskrbnik v Preddvoru, ter z družino kranjskega mestnega sodnika Jurija Harrerja, čigar sin Sebastijan je bil poročen s Polidorjevo sestro Felicito.⁷⁴ 1581. leta je opat Adam podelil svojemu oskrbniku Juriju v zakup po kupnem pravu hubo z mlinom na Hribu, v letu 1589 pa opat Filip pod enakimi pogoji vrsto posesti v Preddvoru in tik njega.⁷⁵ 1596. leta je isti opat zamenjal s Sebastijanom Harrerjem 5 kmetij v vasi Hrib.⁷⁶ V sporočilu deželi Kranjski z dne 14. decembra istega leta je razvidno, da je kmetije zamenjal pravzaprav Polidor, pri čemer je seveda ta zamenjava za samostan bila neugodna.⁷⁷ Polidorju, ki je bil poznan po svojem pohlepu po časteh in denarju, saj je bil v letih 1579 do 1581, torej v času, ko je bil novomeški prošt (1570—1604), administrator admontske opatiije, je uspelo, da mu je opat Jurij v letu 1601 zastavil posest Preddvor. Posest je bila z deželno knežjim privoljenjem zastavljena za 2500 goldinarjev, vendar s pogojem, da jo samostan kasneje reši iz zastave.⁷⁸ Ker so samostanski dolгови narasli v letu 1607 že na 20.000 goldinarjev, je samostan sklenil odprodati svojo posest na Kranjskem. V ta namen je 16. aprila 1608 prejel dovoljenje reda, 16. septembra istega leta pa dovoljenje deželnega kneza. 1. oktobra 1608 sta vetrinjski opat Jurij in reinski opat Matija, ki je bil tedaj redovni vizitator, posest za 8000 goldinarjev prodala Polidorjevi sestri Feliciti Harrer in 1. januarja je prodaja bila najavljena deželi Kranjski.⁷⁹ Čeprav je posest Preddvor prišla v tuje roke z deželno knežjim in redovnim privoljenjem ter je bila prodana »in stetlichen vñwiderruflichen verkauf«, je opat Viljem v sedemdesetih in osemdesetih letih 17. stoletja dokazoval, da je bil Preddvor prodan protizakonito in da bi ga bilo treba vrniti cistercijanskemu redu in njegovemu članu vetrinjski opatiji. Zato naj še na

⁶⁸ 1540, november 19. (XXIII/615, fol. 11); 1541, januar 22., Vetrinj (XXII/609, fol. 17 in XXIII/614, fol. 1).

⁶⁹ 1551, april 24. (XXII/615, fol. 14).

⁷⁰ 1546, maj — (XXII/613, fol. 28) in 1551, april 24. (XXII/609, fol. 27).

⁷¹ 1563, april 24. (XXIII/614, fol. 5—7).

⁷² 1573, april 24. (XXII/613, fol. 32); 1578 (XXII/612, fol. 33).

⁷³ M. Mikuš, *Vrsta stiških opatov*, Ljubljana 1941, str. 58.

⁷⁴ Prim. J. Zontar, o. c., str. 164—165.

⁷⁵ 1581, junij 15. (XXIII/615, fol. 16) in 1589, januar 14., Vetrinj (XXIII/615, fol. 20).

⁷⁶ 1596, december 14., Vetrinj (XXII/609, fol. 39).

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ J. Wichner, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont IV*, Graz 1880, str. 211. 1601, januar 14., Ljubljana (XXII/609, fol. 43).

⁷⁹ 1607, februar 6., Gradec (XXII/609, fol. 45); 1608, april 16. (XXII/613, fol. 43); 1608, september 16., Gradec (XXII/613, fol. 96); 1609, januar 1. (XXII/609, fol. 47).

kratko sledimo nadaljnji usodi Preddvora, zlasti še zaradi tega, ker nam dokumenti za leta od 1683 do 1685 izkazujejo nemire med nekdanjimi vetrinjskimi podložniki, ki jih je opat Viljem pridobil na svojo stran in jih v njihovih zahtevah tudi podpiral.

Okoli leta 1616 je Felicita Harrer Preddvor prodala Nikolaju baronu Egkhu, vendar sta se tej prodaji protivila oskrbnika Sebastijana Harrerja pl. Adelspichla Ivan Coronin in Jakob Proy.⁸⁰ Nekako v tem času pa se je za Preddvor potegoval stiški samostan, ki ga je v letu 1616 tudi kupil, potem ko se mu je »odpovedal« Egkh in ko sta na to pristala Harrerjeva oskrbnika. V letu 1644 je opat Janez za 18.783 goldinarjev, 38 krajcarjev in 2 denarja Preddvor prodal Konradu Ruessu baronu Ruessenstainu, vendar s pogojem, da prijme za to dovoljenje reda in deželnega kneza.⁸¹ Konrad je leta 1649 posest prodal svojemu zetu Juriju Jankoviču, po katerem sta jo podedovala njegova sinova Wolf Konrad in Franc Andrej.⁸² 1652 je Preddvor prišel v roke Barbare Kacijaner, baronice, rojene Križanič (Krischanitsch), ki je Juriju Jankoviču »prepustila« posest Trebinj (Trefen) na Koroškem, preddvorsko posest pa je »vzela na račun«. Ker pa Barbara zaradi svoje visoke starosti Preddvora ni mogla več upravljati, ga je v letu 1670 zastavila Janezu Krstniku Benagli. Iz dokumentov je kljub večkrat nasprotujočim se izjavam razvidno, da so lastniki Preddvora bili ves čas Jankoviči, saj se je v letu 1685 Wolf Konrad odpovedal vsem pravicam do svoje lastnine Preddvora.⁸³

Ko je v sedemdesetih letih prišel vetrinjski opat Viljem akcijo za ponovno pridobitev Preddvora, je v to zadevo posegel ne samo red, temveč tudi deželni knez, in sprožila se je dolga pravda med Vetrinjem in Stično, ki je po besedah opata Viljema »protizakonito« redu odtujila Preddvor. Res, posest je bila prodana brez deželnoknežjega in redovnega dovoljenja, vendar kot lastnina Stične in ne Vetrinja, čigar opatje so neprestano poudarjali, da je Preddvor še vedno last Vetrinja. Za Stično vemo, da si je v letih po prodaji Preddvora na vso moč trudila, da si pridobi ustrezni dovoljenje za prodajo že odprodane posesti, vendar ji to ni uspelo.⁸⁴ Že v letu 1671 je cesar naročil svojemu gradiščanu baronu Rosenbergu, da Vetrinju pomaga v njegovem prizadevanju, da si pridobi nekdanjo posest nazaj.⁸⁵ Vetrinjski opat je z leti vedno bolj žolčno napadel stiškega opata Ludvika, se obračal na deželnega kneza, na red in na svojega vizitatorja, reinskega opata. Njegova zahteva je bila: Stična je dolžna pridobiti Preddvor, nato pa ga izročiti Vetrinju, saj je po besedah opata Viljema posest bila podarjena »v čast božjo in v zveličanje duš, torej v pobožen namen« (pro honore dei et pro salute animarum adeoque pro causa pia).⁸⁶ Čeprav red še leta 1689 ni bil v posesti Preddvora, je zanimiv dokument iz 1685. leta, s katerim se Wolf Konrad Jankovič odpoveduje vsem pravicam do Preddvora, in to po njegovih besedah zato, ker ne želi samemu sebi in svojim prednikom slabo, ker si namreč tisti, ki ima posest duhovnih ustanov brez ustreznega dovoljenja, nakoplje kazni izobčenja.⁸⁷ Zanimiv je tudi dokument stiškega opata Ludvika z dne 10. julija 1685, s katerim se odpoveduje vsem pravicam Stične do Preddvora v korist Vetrinja.⁸⁸ 31. marca 1686 se je Viljem obrnil na generalni kapitelj s prošnjo razveljavitve pro-

⁸⁰ 1616, januar 12., Ljubljana (XXII/613, fol. 43); 1616, marec 10. (XXII/609, fol. 51); s. d. (XXII/609, fol. 24).

⁸¹ s. d. (XXII/609, fol. 24).

⁸² Ibidem.

⁸³ 1652, marec 11., Ljubljana (XXII/609, fol. 59).

⁸⁴ 1670, december 15., Ljubljana (XXII/610, fol. 68).

⁸⁵ 1671, april 19., Dunaj (XXII/610, fol. 76).

⁸⁶ Dokumenti v XXIII/614, fol. 8—104.

⁸⁷ 1685, april 10. (XXII/610, fol. 117).

⁸⁸ 1685, julij 10. (XXII/613, fol. 68).

daje Preddvora iz leta 1644.⁸⁹ Generalni kapitelj je nato 13. maja istega leta ukazal reinskemu opatu, da poskrbi, da bo posest vrnjena redu, istočasno pa je bila prodaja iz leta 1644 proglašena za neveljavno.⁹⁰ Spor med Vetrinjem in Stično pa je tekel naprej, vendar se je v letu 1689 moral nekolikanj poleči, saj je prva ustanova prosila drugo za posojilo za pridobitev Preddvora, kar pa je druga odklonila z utemeljitvijo, da nima denarja.⁹¹ 21. maja 1689 je vetrinjski opat prosil reinskega za podelitev opolnomočja za pridobitev preddvorske posesti, ki pa je nato še nadalje ostala v tujih rokah.⁹²

V letih 1683 do 1685, torej v času, ko je Preddvor imel v zastavi Janez Krstnik Benaglia, nam dokumenti poročajo o kmečki nezadovoljnosti in nemirih, v katere je bil posredno vpleten tudi vetrinjski opat, nekdanji gospod preddvorskih podložnikov. To je bil torej čas, ko poznamo nekaj kmečkih nemirov na območju sosednjih gosposčin. Tako je v letu 1675 prišlo do nemirov v gosposčinah Križ, Kamnik, Mengeš in na Brdu pri Podpeči, ki pa se niso razmahnili v upor.⁹³ V letih od 1684 do 1688 pa poznamo spor med smledniško gosposčino in njenimi podložniki, ki so se upirali prekomerni tlaki, saj so jo morali opravljati skoraj vsak dan. Potem ko so kmetje svojo pritožbo in pravdo izgubili, se je gibanje nadaljevalo do leta 1687, ko je njihov glavni uporniški voditelj bil obglavljen, na gosposčino pa so poslali 200 krajišnikov, ki so gibanje do kraja zadušili.⁹⁴ O prvih pritožbah podložnikov Preddvora zoper Benaglio izvemo iz dokumentov že za prvo polovico leta 1683. 27. marca tega leta je vetrinjski opat Viljem naslovil pritožbo na notranjeavstrijsko vladu zoper Benaglio in iz nje je razvidno, da podložniki s svojim novim gospodarjem, ki jih je stiskal, niso bili zadovoljni. Opat želi pomoči pri svojem prizadevanju, da si ponovno pridobi svojo nekdanjo posest in prosi, naj bi se podložnike zaslišalo.⁹⁵ O upornih kmetih je med drugim izvedel tudi tiški opat, saj piše v pismu z dne 10. junija 1684 vetrinskemu opatu, da kmetje odpovedujejo Benagli pokorščino. 29. septembra 1684 se je opat Viljem ponovno obrnil na vladu glede preddvorskih podložnikov. Iz pisma je razvidno, da so bili težki spori med Benaglio in njegovimi podložniki, kar je povzročilo nemire, tako da so dva podložnika zaprli v ječo v Ljubljani (in den thurn gestöcket worden), dva je imel zaprta Benaglio, ostale, ki so jih prišli, pa so kasneje izpustili. Po opatovih besedah so podložniki v ječi le zato, ker nočejo izročiti pisem, s katerimi jim je Vetrin izročil kmetije v zakup po kupnem pravu, pisem, ki so po njegovih besedah last Vetrinja in podložnikov in nikakor ne Benaglie, ki ima posest v zastavi, torej ni legitimen lastnik Preddvora. Benaglia hoče tudi pod kaznijo sto ducatov izsiliti izročitev omenjenih in še »drugih pisem«. Opat prosi, naj vlada pri deželi Kranjski doseže, da Benaglia ne bo še nadalje tlačil podložnikov, da se bo vzdržal vsake nasilnosti nad njimi in da ne bo več terjal dokumentov.⁹⁶ Dežela je od Benaglie zahtevala pojasnilo glede zaprtih podložnikov kakor tudi tistih, ki jih je mislil le-ta še poslati v ljubljanski zapor. Benaglia v svojem odgovoru navaja, da je to njegovo ravnanje posledica trdovratnosti in upornosti kmetov, ki jih podpira vetrinjski opat, ki ni lastnik Preddvora

⁸⁹ 1686, maj 13. in marec 31. (XXII/613,131 in 148).

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ 1689, marec 10. (A. Graf, Rein und Sittich. Cisterzienser-Chronik XXXIX, 1937 in XL, 1938, št. 840).

O sporu med Stično in Vetrinjem v zadevi Preddvora glej tudi številke: 691, 692, 693, 756, 759, 760, 767, 768, 774, 781, 784, 794, 836, 840.

⁹² Ibidem, št. 841.

⁹³ B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana 1962, str. 311.

⁹⁴ Ibidem, str. 311–312.

⁹⁵ XXIII/614, fol. 8–103.

⁹⁶ XXIII/614, fol. 60–103.

in potemtakem nima pri tem nobene besede.⁹⁷ 16. septembra 1684 je deželni glavar naslovil pismo na vlado in v njem sporoča sledeče. Preddvorski podložniki so bili zaslišani že za časa prejšnjega deželnega glavarja Wolfa Engelberta in pod prejšnjo lastnico Barbaro Kacijaner, »ker se niso pokazali samo uporne in nepokorne, temveč so se tudi dejansko uprli« (nit allein widerseztlich vnd vnghehorsamb erzaigt, sondern auch würrkhlichen entpåret vnd auf gestanden). Zato jih je bilo treba z vojaško eksekucijo spraviti k potrebni pokorščini. Preddvorski podložniki (höffleinische vnnnderthonnen), ki so po besedah glavarja »tudi že sicer nagnjeni k upornosti« (dise zur empörung ohne das genaigt), so se večkrat sestajali podnevi in ponoči, zbirali denar in nekatere ljudi pošiljali k vetrinjskemu opatu »z določeni pismi« (gewisse schrifftten). Glavar je ukrepal zato, ker bi ti »skrivni shodi« mogli podžgati sosednje podložnike. Tiste, ki so se udeležili več sestankov (conventicoli!) in tiste, ki so hodili na Koroško v Vetrinj, je dal poklicati v Ljubljano in jih vtakniti v ječo. Ko so ti prosili, naj jih izpusti, jim je to obljubil pod pogojem, če bodo v njegovi pisarni izročene vse pritožbe, poslane na opata, in »drugi spisi«. Glavar je menil, da bodo podložniki njegovi želji ustregli, vendar ostajajo raje v ječi ter »vztrajajo v svoji trdovratnosti«, kakor da bi spise izročili. Priporoča tudi, naj se doseže, da bodo spisi, poslani na opata, izročeni glavarstvu in da je na vsak način treba preprečiti, da bi se zaporniki po »svojih pajdaših« še nadalje obračali na vetrinjskega opata. Nevarnost je namreč, da bi se tem upornim kmetom pridružili še drugi, ki bi jih lahko podžgali »k nevarnemu in za deželo nadvse škodljivemu upor« (zu einer gefährlich vnd dem lanndt höchst schädlichen auffstandt). To je po besedah glavarja potrebno preprečiti še zlasti »v teh nevarnih vojnih časih«.⁹⁸ Pred 21. novembrom 1684 pišejo zaprti podložniki na glavarja, da so že dvanajsti teden pripti in da se bliža zima in jim grozi, da bodo zmrznili. Obljubljajo s prisego pokorščino svojemu zemljiškemu gospodu ter zagotavljajo, da se odslej ne bodo pritoževali na opata, temveč le naravnost na deželnega glavarja in da se bodo odslej vzdržali slehernega hujskanja drugih podložnikov zoper zemljiško gosposko (alle aufwigung andnerer... wider sye grunndtsobrigkheit vnnss genzlichen enthalten wollen).⁹⁹ 21. novembra 1684 je glavar podložnikom pismeno obljubil, da jih bo izpustil, če bodo prisegli na to, kar so obljubili.¹⁰⁰ Kako je bilo nadalje z uporniki, zaprtimi v Ljubljani, ne vemo, pač pa je iz pisma opata Viljema na vlado razvidno, da je Benaglia imel nekaj podložnikov zaprtih še v letu 1685.¹⁰¹

Špitalič (Kozji hrbet)

Druga gospodarska enota vetrinjskega samostana na Kranjskem s središčem pri Kozjem hrbtu (Špitalič) v Tuhinjski dolini, prav tako ustanova Andeških, s hospicem sv. Antona, ki je imel nalogo skrbeti za dobro popotnikov na poti iz Savinjske doline na Kranjsko in za popravila poti, je prišla v njegovo last v letih med 1204 in 1228.¹⁰² Prvi podatek o tej posesti nam nudi listina meranskega vojvode Otona VII. iz leta 1229, s katero potrди »meje in dar hospica sv. Antona na Kozjem hrbtu« (terminos et dotem hospitali sancti Antonii in Pokkesruke), kar je temu hospicu podelil njegov rajnki brat, istrski mejni grof Henrik IV. (1204—1228). Meja posesti pa je začrtana takole: mimo Češnjic do vrha gore, ki se razteza do brega Bele (iuxta Kersteten in verti/ce/ montis que extenditur usque ad ripam, que

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ XXIII/614, fol. 87.

¹⁰⁰ XXIII/614, fol. 88.

¹⁰¹ XXII/613, fol. 104.

¹⁰² Torej v času Henrika (1204—1228).

dictur Uelach) na eni strani, na drugi pa gre proti bregu, ki teče ob vasi Trojane (versus ripam que fluit in latere /v/ille Troye), in od tam se razteza do planin pri gornjegrajskem samostanu (ad alpes versus claustrum Oburenburgense). Hospic je prejel tudi desetine na tem območju (decimationen dotis eiusdem domus), štiri desetinske kmetije v češnjicah (in Kersteten) ter dve tretjini od vinogradov, ki so bodisi Otonovi ali pa last prebivalcev Kamnika (cives). Vojvoda je hospicu zagotovil mir pred sodniki, uradniki in pred pravicami lovcev.¹⁰³ To je torej osnovna dotacija ustanove, ki se kasneje ni kaj prida povečala in ki je na vzhodu mejila na posest gornjegrajskega samostana, ki sta mu v letu 1306 dva kamniška meščana prodala tri kmetije pri Okrogu (in ôkrog prope hospitale sancti Antonii)^{103a}, na zahodu pa po letu 1329, ko je češki kralj Henrik podellil kostanjeviškemu samostanu nekaj posesti v češnjicah in Cirkušah, na drugo ustanovo istega reda.¹⁰⁴ Gotovo je posest tedaj bila še na mnogih krajih nelzkrčena in zanjo so bile značilne številne samotne kmetije, kakor nam to izkazuje urbar iz leta 1488.

Medtem ko je iz zgornje listine razvidno, da je ustanova hospica s posestmi dar Henrika IV., pa nam listini iz let 1251 in 1262 o osebi darovalca govorita drugače. V prvi listini navaja prošt Berengar, kanonik oglejske cerkve, da je slišal iz ust tedaj že pokojnega patriarha Bertolda (1218—1251), da je ta vetrinjskemu samostanu podelil »hospitale sancti Antonii in Bokesruke« z zemljo, »da bi bratje vetrinjskega samostana prizadevno skrbeli v tem hospicu za ubožne popotnike (ut pauperibus transeuntibus in dicto hospitali per fratres prescripti cenobil sollicitate provideatur).¹⁰⁵ Po izjavi patriarha Gregorja v listini iz leta 1262 naj bi po sporočilu vetrinjskega opata patriarh Volfker njegovemu samostanu podelil kraj Antro v Furlaniji pri Čedadu, ki naj bi za povračilo škode podelil samostanu »hospitale in Pokkesrugge« s pripadajočim (skupaj s temporalijami in spiritalijami). Listina navaja, da je Bertold za odškodnino dal samostanu tudi nekatere pravice na Ljubelju, o čemer resda priča listina patriarha Bertolda iz leta 1239, vendar v njej ni govora o odškodnini.¹⁰⁶ Tu gre vsekakor za pomoto, kajti v listini z dne 26. januarja 1243 potrjuje Bertold »terminos et dotem hospitalis (sancti Antonii... in /Pokes/rukhe)«, kar izrecno navaja kot dar bratov Henrika in Otona. V dokumentu je tudi inserirana listina vojvode Otona iz leta 1229.¹⁰⁷

V 1229. letu podeljena posest predstavlja osnovno dotacijo ustanove, ki se je pred letom 1251 povečala za deset kmetij, ki jih je daroval patriarh Bertold. Kamniški župnik Konrad si je namreč lastil določene pravice do hospica, in da bi Vetrinjin imel svoj mir, mu je patriarh izročil deset kmetij, ki naj bi po župnikovi smrti prešle v roke hospica. Friderik se je uklonil patriarhu in se odpovedal vsem pravicam, ki naj bi jih imel do hospica (turi cessit, quod in hospitali habebat). Zaradi teh kmetij je še za časa Friderikovega življenja prišlo do spora med njim in samostanom, ki je bil v letu 1258 zglašen tako, da se je dosmrtna pravica do navedene posesti priznala navedenemu župniku.¹⁰⁸ Za 1261. leto imamo zabeleženo novo pridobitev posesti. Tedaj je Gebhard Žovneški podelil »ad hospitale sancti Anthonii in Puxruk« gornjino »in monte Guenzing«, ki jo je brat Janez kupil od Leona Zaherja.¹⁰⁹

¹⁰³ 1229 (Gradivo V, št. 507, str. 252—253 in MDC IV/1, št. 1960, str. 173—174).

^{103a} Orig. perg. listini 1306, februar 2. (št. 1685 a) in 1306, februar 8. (št. 1685 b) v SLA.

¹⁰⁴ Listine 1329, september 18., Innsbruck; 1332, december 22. in 1333, marec 25., Tirol v Arhivu SRS v Ljubljani.

¹⁰⁵ MDC IV/1, št. 2461, str. 396—397.

¹⁰⁶ MDC IV/1, št. 2789, str. 585—586. Prim. MDC IV/1, št. 2184, str. 270—271.

¹⁰⁷ MDC IV/1, št. 2257, str. 301.

¹⁰⁸ MDC IV/1, št. 2693, str. 534—535 in št. 2694, str. 535—536.

¹⁰⁹ MDC IV/1, št. 2749, str. 564. A. Jaksch in Fr. Schumi (UBKr II, št. 285, str. 221) puščata identifikacijo ob strani.

Hospicu na Kozjem hrbtu sta poleg Andeških bila naklonjena tudi vojvoda Friderik II. in Ulrik III., ki sta bila med drugim tudi gospoda na Kranjskem. V letu 1242 je Friderik naklonil »hospitali sancti Anthonii in Bochisrokke« posebno milost, da namreč nobeden njegovih sodnikov in uradnikov ni smel nadlegovati hospica (dictam domum) na njegovih posestih in ne njegovih podložnikov, da ni smel od njih terjati nobene davščine ter opravljati sodstva, izvzemši krvnega.¹¹⁰ Ta privilegij je v letu 1252 hospicu ponovno potrdil kasnejši koroški vojvoda Ulrik III.,¹¹¹ ki je v letu 1255 s privoljenjem svoje žene Neže in sina Henrika potrdil ustanovi vso njeno posest in pravice, dane od njegovih prednikov (hospitale in Poxrukhe cum omnibus suis pertinentiis). S samostanom je tudi zamenjal svojo kmetijo v hribih ob izviru Bele (in montibus situm, ubi rivulus, qui dicitur Vellach, originem recipit fluxus sui) za samostansko kmetijo v Podbukovju pri Vačah (in Buch in confinio Libeke).¹¹² Ta zamenjava je, glede na to, da je kmetija ležala na območju hospica, bila zanj kaj ugodna. 1257. leta je isti Ulrik ponovno potrdil ustanovo hospica (fundacionem hospitalis sancti Anthonii in Pukesruke) ter mu vrnil desetino, ki mu jo je odvzel, in potrdil določila vojvode Friderika iz leta 1242.¹¹³

V letih med 1263 in 1268 je bil tudi končan spor med opatijo Stično in Vetrinjem, ki ga je leta 1265 obravnaval generalni kapitelj cistercijancev¹¹⁴, zaradi neke podaritve hospicu (super donatione facta in quodam hospitali nomine Pokkesrukke sanctique Anthonii in Carniola) in desetini na Ljubelju (quibusdam decimis novalium montis Livbel).¹¹⁵ V letu 1307 pa se vicedom na Kranjskem Henrik Gralant odpoveduje vsem pravicam do dvorov v Špitaliču in v Novem gradu (die hoffe zwo Poxrugkh, zwo Newnburg).¹¹⁶

Medtem ko je bil Preddvor spočetka samostanska grangia (prvič tako omenjen 1156), imamo pa pri Špitaliču dvoje: grangijo in hospic za popotnike. Hospic sv. Antona se navaja v letih od 1229 do 1251, šele leta 1252 imamo v dokumentih prvič in zadnjič Špitalič naveden kot cistercijski gospodarski dvor (grangijo), kasneje se ves čas do leta 1306 navaja tod hospic, v letu 1307 dvor (hoff), nato pa v letih 1329, 1332 in 1333 zopet hospic (hospitale beati Antonii in Bukzrukk).¹¹⁷ Računati moramo, da je enako kot pri Preddvoru tudi samostanska grangia pri Špitaliču sčasoma razpadla na podložniške kmetije. Omenimo naj tudi, da se v dokumentih 16. stol. hospic nikjer več ne omenja.

Prvi vpogled v urbarialno zemljo z dajatvami podložnikov, tlako in desetino nam daje najstarejši ohranjeni urbar iz leta 1488. Že dejstvo, da nam urbar navaja le štiri urbarialna naselja s tremi kmetijami in da navaja sedemkrat po dve kmetiji in celo desetkrat po eno kmetijo, nam jasno kaže, da gre pri večini gospodarskih enot za samotne kmetije zlasti pod šipkom in špilkom (956 m), na območju Bele (500—900 m) in pri Kozjem hrbtu pod šavnicami (1276 m) in Rebrnico (1181 m). Precej vstran, zahodno od tega območja, pa sta bili dve samostanski kmetiji pri Šmartnem v Tuhi-nju.

¹¹⁰ MDC IV/1, št. 2235, str. 296.

¹¹¹ MDC IV/1, št. 2506, str. 414.

¹¹² MDC IV/1, št. 2607, str. 479-480.

¹¹³ MDC IV/1, št. 2674, str. 504-505.

¹¹⁴ Prim. J. M. Grebenc, o. c., str. 207.

¹¹⁵ MDC IV/1, št. 2792, str. 589.

¹¹⁶ MDC VII, št. 442, str. 169.

¹¹⁷ MDC IV/1, št. 2506, str. 44; Listina 1306, februar 2. v Stajerskem deželnem arhivu v Gradcu; MDC IV/1, št. 442, str. 169.

Leta 1346, marca 24. se navaja Konrad s Kozjega hrbta (her Chuenrat von dem Poksruk), bivši župnik v Hodišah na Koroškem (listina št. A 332 v KLa).

Naj omenim, da se dokument iz leta 1428 (objava: J. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitve ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, str. 126) (prim. tudi Topografijo, str. 204 in J. Zahn v Beiträge IX, str. 96), ki navaja »in hospitali ss. Martini et Antonii in ... Landesnig« gotovo ne nanaša na vetrinjski hospic (Špitalič), ampak na kak meščanski špital (primerjaj: v špitalu: »multi pauperes ac infirmi variis et diversis aegritudinibus laborantes degunt ...«).

URAD PRI KOZJEM HRBTU /DAS AMBT AM PUXRUGK
STANJE URBARIALNE POSESTI V LETU 1488

	Število podlož- nikov	Število gosp. enot	Hube	Puste hube	mlini
Kozji hrbet (Puochsruck)	2	3	2	1	
Preval (im Satel)	1	1	1		
Reber (in der Lewtten)	3	3	3		
Bela (and der Velach)	2	2	2		
Slopi (an Slopp)	1	1	1		
»Passegk«	1	1	1		
Nadlisnik (Nadlisnigk)	3	3	3		
»Wolfseben«	1	1	1		
Dolina (im Klaintall)	2	2	2		
»am Puchl«	1	1	1		
»Lam«	2	2	2		
Vodlan (am wasser)	2	2	2		
Mala Ravan (Klain eben)	3	3	3		
Lipovec (an Lipautz)	2	2	2		
Pustotnik (Ainadt)	1	1	1		
Sela (Zell)	1	1	1		
Kisovšek /?/ (Thissautz)	1	1	1		
Strmec (Stärmitz)	1	2	1	1	
Bukovšek (zu Puech)	1	1	1		
Šmartno (zu sand Mertten)	2	2	2		
Jastroblje (Gasterdorff)	3	3	3		2
	36	38	36	2	2

Slopi, Nadlisnik, Vodlan in Mala Ravan so zaselki, ki sodijo v okvir kraja Bela.¹¹⁸ Preval, ki ga M. Kos postavlja k špitaliču, je morda na prevalu¹¹⁹, med Motniško in Zadrecko dolino pod šavnicami.¹²⁰ Jastroblje in Dolina ter Strmec so zaselki, ki sodijo k špitaliču.¹²¹ Kraj »am wasser« bo po vsej verjetnosti ob Belščici. Ob cesti pod Kozjakom je še danes kmetija Bukovšek, visoko pod šipkom sta samotni kmetiji Kisovšek in Podlipovšek, pod šipkom pa je samotna kmetija Pustotnik.¹²² Kraj Sela leže tudi na omenjenem območju pod šipkom.¹²³

Vsak podložnik ima redno po eno kmetijo, le po eden na Kozjem hrbtu in pri Strmecu hasnuje še po eno pustoto kot dodatno zemljišče, dva podložnika v Jastrobljah pa imata tudi vsak po en mlin, ki sta po vsej verjetnosti stala ob Motnišnici. Omenimo naj tudi, da imajo le redki vetrinjski podložniki pri špitaliču za razliko od preddvorskih v tem času priimek, kar je značilno za samotne kmetije. Podložniki dajejo za hasnovanje svojih kmetij redno denarno dajatev, izjemo predstavlja dajatev v žitu in denarju, pri čemer se daje od hube po mero mešanega žita, štiri in pol mere ovsa ter dve do tri mere pšenice. Vsi podložniki so dajali skupaj še 28 ovac in enako število jagnjet, od katerih je oskrbnik prejemal letno po ovco z mladičem. Desetina je znašala letno poprečno po 20 ogrskih dukatov. Dajatev za odvetništvo, ki je šla deželnemu glavarju v Ljubljani, je znašala letno po 48 škafov ovsa, 24 piščet, vsak podložnik pa je moral za tistega, ki je to dajatev vozil v Ljubljano, prispevati po tri denarje. Podložniki so bili razen tega dolžni plačevati t. i. naselitveni novčič, ki je pripadal oskrbniku, ki pa je zato moral vsako leto na Miklavžovo svoje podložnike pogostiti »z dobrim obrokom z jedačo in pijačo«. Kadar je v špitalič prišel

¹¹⁸ R. Savnik, *Krajevni leksikon Slovenije II*, Ljubljana 1971, str. 174.

¹¹⁹ *Topografija*, str. 482.

¹²⁰ *Krajevni leksikon II*, str. 174.

¹²¹ *Ibidem*, str. 197.

¹²² *Ibidem*. Lipovec: danes dva kmeta, katerih eden se imenuje Lipovec, drugi pa Lipovšek (*Topografija*, str. 325).

¹²³ *Topografija*, str. 538.

opat ali njegov samostanski oskrbnik iz Vetrinja, in to je bilo enkrat na leto, tedaj je bil vsak podložnik dolžan oddati po 3 denarje. Vsaka podložniška hiša je tudi opravljala po sedem dni tlake na leto, kar kaže na izredno majhen obseg dominikalne zemlje, oskrbnik pa je bil dolžan podložniku nuditi po štirikrat na dan hrano, kar je nenavadno veliko. Oskrbnik je bil opatu dolžan do preklica plačati letno po 65 črnih denarjev.¹²⁴

Tudi za samostansko gospodarsko enoto v Špitaliču je enako kot za enoto pri Preddvoru za 16. stoletje in začetek naslednjega stoletja značilno, da so jo opatje zaradi izrednega slabega gospodarskega položaja samostana oddajali v zastavo ali v zakup. Končno pa je bil Špitalič v istem letu, namreč 1608, odprodan prav tako kakor Preddvor. V letu 1543 je Vetrinj moral deželnemu knezu za boj proti Turkom dati posojilo, vendar denarja ni imel, pa je zato zastavil dva svoja urada na Koroškem, vendar s pogojem pravice odkupa.¹²⁵ 1546 je samostan zastavljeno posest želel odkupiti, pa je za 2000 goldinarjev zastavil Sajfridu Raspu, oskrbniku na Smledniku, svoj urad pri Špitaliču, za kar pa je deželnoknežje privoljenje prejel šele dve leti kasneje, in to s pogojem, da ga kasneje zopet pridobi nazaj.¹²⁶ V letu 1565 je opat Bernard Špitalič podelil za letnih 104 goldinarjev v zakup svojemu oskrbniku Gašperju Neffu, bogatemu trgovcu iz Kranja in tamkajšnjemu sodniku v letih 1557 do 1565, znanemu sodelavcu kranjskih protestantov.¹²⁷ Čeprav je Bernard Neffu izročil posest do njegove smrti, jo je njegov naslednik opat Adam pod enakimi pogoji 24. aprila 1573. leta izročil baronu Ivanu Khieslsu s Fužin, kateremu je z drugo pogodbo izročil v zakup tudi Preddvor.¹²⁸ Zakup pa naj bi veljal do Neffove smrti in še štiri leta po njej.¹²⁹ V tem času je želel Vetrinj kranjsko posest zaradi svojih velikih dolgov odprodati in v ta namen je opat imel že razgovore z različnimi plemiči in meščani.¹³⁰ Po smrti Gašperja Neffa je prišlo med opatom Adamom in Gašperjevim sinom Wolfgangom do tožbe in procesa. Leta 1577 je Wolfgang zahteval od opata izplačilo stroškov, ki jih je njegov pokojni oče imel v zvezi s tožbo zoper sosesko v Tupaličah (1552—1562) in v Zgornji Beli (1555—1568). Tudi opat je imel do Gašperjevega dediča zahteve, in tako je prišlo v letu 1578 med obema stranema do poravnave, in opat je bil Neffu dolžan še 214 goldinarjev.¹³¹ 8. novembra 1578 je opat Adam Khieslsu odpovedal zakup z utemeljitvijo, da so štiri leta od Gašperjeve smrti, kakor je to v pogodbi bilo določeno, že mimo, razen tega pa naj bi Khiesl pustil enako, kakor v primeru Preddvora, posest in poslopja propadati. Baron je nato imel vetrinjsko posest na Kranjskem še do 24. aprila 1579.¹³²

24. aprila 1584 je opat Filip izročil za letnih 100 goldinarjev Špitalič v dosmrtni zakup ljubljanskemu kanoniku in kamniškemu župniku Matiji Marcini. Med običajnimi pogoji je bil tudi ta, da je ta dolžan duhovniku, ki hodi v Špitalič maševati, dati hrano in pijačo, kakor je to že od nekdaj navada. Zaradi trajnih sporov med obema stranema je želel opat napraviti novo pogodbo, vendar je Matija ni hotel podpisati, in tako je v letu 1589 tožil opata pri deželi. Spor je bil odločen v korist Matije, ki mu je opat moral v šestih letih izplačati 600 goldinarjev in mu obljubil kovorsko župnijo, če bi v teh letih tamkajšnji vikar umrl.¹³³ 24. aprila 1590 je opat Filip

¹²⁴ Urbarji 1488, 1497, 1515, 1524 v KLa.

¹²⁵ 1546, september 26., Vetrinj (XXII/612, fol. 35).

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ J. Zontar, o. c., str. 166; 1565, april 24. (XXII/612, fol. 53).

¹²⁸ Ibidem in 1573 (XXII/609, fol. 29).

¹²⁹ Razvidno iz XXII/612, fol. 53.

¹³⁰ XXII/612, fol. 54 sl.

¹³¹ XXII/612, fol. 20 sl.

¹³² Pismo z dne 8. novembra 1578, Vetrinj (XXII/612, fol. 63).

¹³³ 1584, april 24., Vetrinj (XXII/612, fol. 67). Med pogoji zakupa je tudi navedeno, da se duhovnu ne sme »mit disputiern oder spötlichen worten nichts widerwärtigs zuëfüegens«, kar je vsekakor v zvezi s položajem katoliške duhovščine za časa protestantizma!

1596, maj 13. Vetrinj (XXII/612, fol. 75).

izročil posest v zakup za 20 let Petru Hrovatu (Chrabath), in to po nasvetu ljubljanskega škofa, stiškega opata in dežele Kranjske, da bi si Vetrinj na ta način opomogel.¹³⁴ Medtem pa so samostanski dolgovi narasli že na 20.000 goldinarjev in samostan je imel v letu 1608 zastavljene posesti na Koroškem. Ker si samostan z nizko zakupnino (18 let po 80 in 2 leti po 100 goldinarjev) ni mogel veliko pomagati, je 1608 špitalič zastavil kamniškemu meščanu Ivanu Thalerju (Thaller, Thaler, Taller), kar je povzročilo spor med prejšnjim zakupnikom in Vetrinjem, vendar je med obema stranema po dolgi tožbi v letih od 1609 do 1611 prišlo do poravnave.¹³⁵ Že na razpravi 16. avgusta 1610 je kostanjeviški opat skupaj z drugimi odločil, da je opat dolžan Petru zaradi prezgodnje odpovedi zakupa poravnati škodo v višini 600 goldinarjev.¹³⁶ V letu 1608 se je Vetrinj trudil, da si pridobi deželnoknežji in redovni konsens za odprodajo svoje posesti na Kranjskem, kar mu je tudi uspelo. In tako je bila v istem letu kakor posest pri Preddvoru odprodana tudi zemlja pri špitaliču.¹³⁷ 6. junija 1608 je stiški opat Jakob kot vizitator reinskega opata Matije sporočil vetrinjskim podložnikom špitaliča, da je posest prodana Ivanu Thalerju.¹³⁸ 17. februarja 1609. leta pa je Vetrinj svojo prodajo najavil pri deželi Kranjski.¹³⁹

Čeprav je posest bila prodana z dovoljenjem tako deželnega kneza kakor tudi reda, so si opatje več desetletij 17. stoletja trudili, da bi ponovno prišli do prodanega. Tako se je opat Viljem 3. avgusta 1648 obrnil na cesarja s prošnjo, da bi mu pomagal pri njegovem prizadevanju za ponovno pridobitev špitaliča.¹⁴⁰ Opatova prizadevanja so se nadaljevala tudi v sedemdesetih letih. 19. aprila 1671 je cesar naročil svojemu gradiščanu baronu Rosenbergu, naj opata v prizadevanjih za ponovno pridobitev posesti na Kranjskem podpre.¹⁴¹ In tako je v naslednjih letih med opatom Viljemom in kostanjeviškim opatom Janezom tekla korespondenca zaradi špitaliča.¹⁴² Viljem je v svojih pismih trdil, da je špitalič bil prodan »proti večnemu odkupu« in »seruato jure proprietatis et redemptionis«, kar pa seveda ne drži.¹⁴³ V letu 1682 imenuje dokument posest špitalič ali Neuthal (güetl Spittällitsch oder wie es der zeit genant werdet Neuthall).¹⁴⁴ 1685. leta, ko naj bi špitalič imel Krištof Hohenwarth, je opat prosil cesarja Leopolda I., naj bi mu dal dovoljenje za ponoven nakup imenja, in se je v tej zadevi obračal na pravne izvedence.¹⁴⁵ Opat Viljem svojega prizadevanja ni opustil tudi še v letih 1688 in 1689, vendar očitno brez uspeha, saj je bil špitalič prodan z ustreznima dovoljenjema in brez vsake pravne omejitve.¹⁴⁶

¹³⁴ 1590, april 24., Vetrinj (XXII/612, fol. 71).

¹³⁵ 1608 (XXII/613, fol. 52).

¹³⁶ (1609) (XXII/612, fol. 27) in 1611, januar 11. (XXII/612, fol. 83).

¹³⁷ Glej opombo št. 79.

¹³⁸ XXII/609, fol. 16.

¹³⁹ XXII/612, fol. 81.

¹⁴⁰ XXII/613, fol. 103.

¹⁴¹ XXII/610, fol. 76.

¹⁴² Npr. 1681, julij 11., Ljubljana (XXII/613, fol. 60 sl.).

¹⁴³ Pismo opata Viljema na Ivana Ludvika Hohenwartha z dne 6. okt. 1681 (XXII/610, fol. 77).

¹⁴⁴ 1682 (XXII/613, fol. 9).

¹⁴⁵ 1685, julij 10. (XXII/613, fol. 76).

¹⁴⁶ XXII/613, fol. 80 sl.

Zusammenfassung

**BESITZUNGEN DES KLOSTERS VON VIKTRING IN KRAIN
VON 1147 BIS ZUM 17. JAHRHUNDERT**

Jože Mlinarič

Die Abtei von Viktring wurde im Jahr 1142 vom Grafen Bernhard von Spanheim gegründet. In sie zogen Mönche aus dem Lothringer Kloster Villars. Sie war auch die Stammabtei des im Jahr 1234 gegründeten Klosters Kostanjevica in Unterkrain. Durch ihre Besitzungen in Kärnten, der Steiermark und Krain spielte sie eine wichtige Rolle im wirtschaftlichen Leben, aber auch durch ihre Tätigkeit auf kulturellem Gebiet leistete sie einen wichtigen Beitrag zur Kultur und zur Zivilisation des damaligen Europas. Dabei brauchen wir nur an ihren Abt Johannes (1312—1345), den ersten Kärntner Historiker und den größten Historiker der damaligen Zeit zu denken.

In Krain erwarb sich Viktring Grund und Boden vor allem an der Kokra, und zwar schon von Anfang seines Bestehens an (im Jahr 1147). Während der Herrschaft des istrischen Markgrafen Heinrich IV (1204—1228) erwarb er sich neuen Besitz im Tal von Tuhinje in der Nähe von Spitalië. Der Hauptteil des erworbenen Bodens stammte von den Markgrafen von Andechs und lag am Wege, der aus dem Tal der Savinja nach Krain bzw. von Krain nach Kärnten führte. Die beiden wirtschaftlichen Einheiten hatten anfangs den Charakter einer Grangia, die gerade die Zisterzienser als Neuheit eingeführt hatten: das war ein Hof mit Land, das die Mönche allein oder zusammen mit den Hofknechten bebauten. Predvdor wird seit seiner ersten Erwähnung (im Jahr 1147) als »Hof« (curtis) angeführt, bis es im Jahr 1202 das erste Mal als Grangia erscheint, während bei Spitalië zuerst das Hospiz St. Anton (am Boksruck) erwähnt wird, im Jahr 1252 aber die Einheit als Grangia erscheint. Seit jenem Jahr werden die beiden wirtschaftlichen Einheiten in Urkunden als »Hofe« (hof) erwähnt, seit dem 15. Jahrhundert aber als Ämter (amt, officium) des Klosters von Viktring. Die beiden Grangia von Viktring in Krain zerfielen mit der Zeit, ebenso wie alle anderen Klostergrangiae, in einzelne Untertanenbauernhöfe. Die ersten Angaben über den Grund und Boden der beiden Einheiten sowie über deren Einkünfte liefert uns erst das Urbar aus dem Jahr 1488, das für Predvdor 71 wirtschaftliche Einheiten mit 69 Untertanen, ausweist. Es handelt sich demnach um Einheiten mit geringer wirtschaftlicher Kapazität. Spitalië aber fiel anfangs noch eine besondere Aufgabe zu, nämlich die Sorge um Reisende sowie um die Reparatur von Brücken und Wegen, die von der Steiermark nach Krain führten, wofür es einen Teil seiner Einkünfte verwendete.

In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts beginnt die wirtschaftliche Macht des Klosters von Viktring infolge zahlreicher Türkeneinfälle und wegen der allgemeinen wirtschaftlichen Krise zu schwinden. Das Kloster sah sich gezwungen, seinen Landbesitz zu verpfänden und zu verpachten, bis es sich im Jahr 1608 entschloß, die beiden wirtschaftlichen Einheiten in Krain zu verkaufen. In der zweiten Hälfte jenes Jahrhunderts bemühte sich der vernünftige Abt Wilhelm sehr darum, die Krainer Güter für das Kloster zurückzugewinnen, doch ohne Erfolg. Abschließend soll noch erwähnt werden, daß die Urkunden des Kärntner Landesarchivs in Klagenfurt für die Jahre 1683 und 1684 von Unruhen unter den Untertanen von Predvdor sprechen, also in einer Zeit, aus der uns auch Bauernunruhen auf einigen benachbarten herrschaftlichen Besitzungen sind.